

Kapitalismens udvikling på Færøerne

Brandt, Jesper

Published in:
Geografisk Orientering

Publication date:
1983

Document Version
Tidlig version også kaldet pre-print

Citation for published version (APA):
Brandt, J. (1983). Kapitalismens udvikling på Færøerne. *Geografisk Orientering*, 13, 14-16.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact rucforsk@kb.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Kapitalismens udvikling på Færøerne

JESPER BRANDT

Ophævelsen af den kongelige monopolhandel på Færøerne i 1856 kan opfattes som et markant udtryk for kapitalismens indtrængen på Færøerne.

Men det var ikke en begivenhed, der ændrede færingerne hverdag fra den ene dag til den anden. Store omformninger af samfundet i denne retning havde allerede fundet sted siden slutningen af 1700-tallet, og længe efter »frihandelens« indførsel var det så som så med den frie handel, idet der var ganske få store firmaer, der dominerede markedet i et omfang, så man i praksis må betegne dem som monopoler. Nu fungerede monopolet blot på kapitalistiske præmisser, dvs. at hele handelens tilrettelæggelse var dikteret af kravet om at den kapital, der var indskudt i et foretagene, skulle give mindst samme profit, som kunne opnås ved investering i andre foretagender eller ved indsættelse i en bank.

En kapitalistisk udvikling stiller visse krav. Først og fremmest en fritstillet arbejdskraft, der kan fungere som lønarbejdere, samt en vis »oprindelig« kapital, der kan danne grundlag for de nødvendige investeringer i bygninger, lager, produktionsapparat m.v.

Fritstilling af arbejdskraften

Den i forrige artikel omtalte forordning om betingelser for indgåelse af ægteskab, bandt reelt landarbej-

dere og småbønder til de større bønder. Ordningen blev lempet i 1815 og helt ophævet i 1848. Baggrunden herfor var ikke mindst den befolkningstilvækst, der tog sin start i slutningen af 1700-tallet, figur 12. Det færøske landbrugssamfund gav ikke mange muligheder for at opsuge denne befolkning. Hidtil havde man delt odelsjorden, og på denne måde sikret jord til en stigende befolkning. Men allerede omkring år 1800 var denne opsplitning blevet så údtalt, at den ikke havde nogen praktisk betydning. Den eneste mulighed var nye opdyrkninger, der da også blev foretaget i stor stil. Oftest indtog man jord i tilknytning til den gamle bø. Men fra 1830'erne begyndte man også at flytte ud på trøer langt fra bygden og dannede således nye bygder, som dog stadig retsligt betragtedes som trøer. Disse blev ofte lagt på steder, der også var egnede til fiskeri (eks. Skopun på Sandoy).

Denne opdyrkning sammen med den stigende betydning af fiskeriet, skabte naturligvis vanskeligheder i de uhyre udviklede retsforhold, der gjaldt for det færøske bygdesamfund. En ting, der navnlig med fiskeriets opblomstring gav problemer, var pligten til vårfiskeri. De store bønder var pligtige til at holde båd, og bygdens mænd var pligtige til at bemane den. Vårfiskeriet var ikke det eneste fiskeri (der fiskedes hele året, når vejret var godt), men det var det bedste fiskeri – og kom derfor i karambolage med den gryende erhvervscombination fiskeri/landbrug, da foråret netop var den travle tid i landbruget.

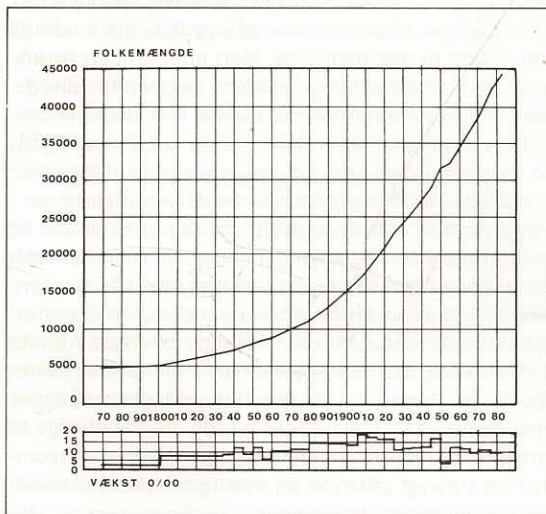
Der er alle dage blevet drevet fiskeri fra Færøerne, men før ca. 1840 kun som bierhverv til landbruget, når det var godt vejr.

BÅDFISKERIET foregik med håndsnør langt op i 1800-tallet. Langlinefiskeri blev introduceret i 1840, men var mange steder ikke egnet p.g.r. af de mange små fiskesteder omkring Færøerne.

Høje priser på fisk i 1840'erne satte skub i udviklingen. Samtidig introduceredes klipfiskekilvirkningen. Klipfiskeeksporten udviklede sig i begyndelsen langsomt, men efter 1860 meget stærkt, fig. 13. Den store stigning i 1860'erne skyldes bl.a. ophævelsen i 1865 af pligten til at bemane storbøndernes både til vårfiskeri, noget som yderligere frigjorde landarbejderne.

SLUFFISKERIET fra Færøerne startede først i 1872, selv om der gennem et helt århundrede havde været tilløb til det. Fra 1890 til 1910 steg antallet af slupper fra 14 til 137 for derefter ikke at øges væsent-

Fig. 12. Befolkningsudvikling.

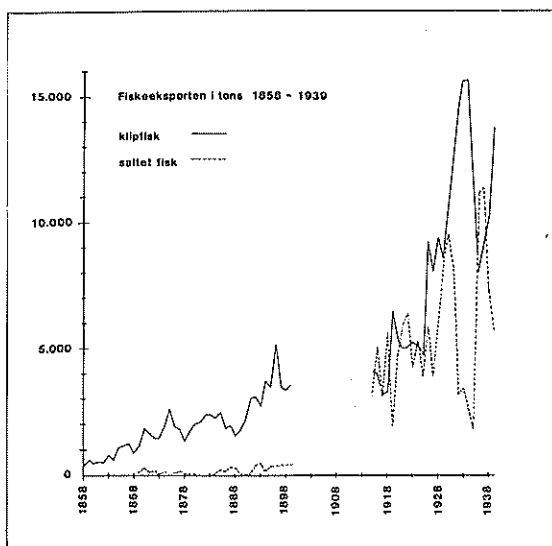

Fig. 13. Udvikling i klipfiskeeksporten.

ligt før hen i 30'erne. Slupperne blev købt fortrinsvis fra England, der på det tidspunkt var ved at udskifte sin fiskeflåde til trawlere, hvorfor priserne var lave. Disse trawlere blev efter 1898 sat ind på fiskeri omkring Færøerne. Dette fik afgørende indflydelse på den færøske erhvervsudvikling. For hvor fiskeriet hidtil fortrinsvis var foregået omkring Færøerne, blev det nu fortrængt til sommerfiskeri ved Island. Da trawlerne også vanskeliggjorde fiskeriet med åbne både omkring Færøerne, fik det også afgørende indflydelse på landbruget. Dette blev nu drevet som en art deltidslandbrug, således at i hvert fald landbrugets medhjælpere drev fiskeri om sommeren og passede landbruget om vinteren. Mellem turene blev der ofte tid til at komme hjem og klare det vigtigste arbejde. Fra marts til maj fiskede man ofte på Færøbanken. Der kunne så blive tid til at lægge kartofter inden man tog til Island.

Den færøske landarbejder var efterhånden blevet økonomisk frigjort fra bonden. Nu var han i stedet blevet afhængig af lønarbejdet for den kapitalistiske handelsmand.

Kapitaldannelsen

I 1832 åbnedes en sparekasse i Tórshavn. Naturligvis havde der også eksisteret en vis opsparing før den tid »på kistebunden«, men nogen mulighed for at få renter, endsige for at sætte pengene i produktiv virksomhed, havde der ikke været.

Sparekassens åbning kunne betragtes som en slags forpremiere på monopolhandelens ophævelse, og et forsøg på at skabe en lokal kapitaldannelse til brug for ikke mindst den kraftige udvikling inden for

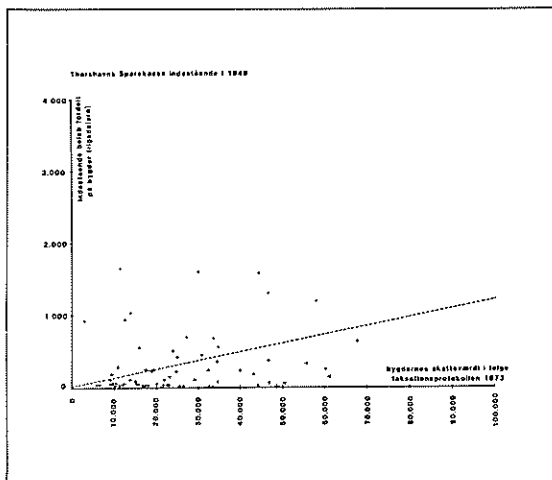
fiskeriet. Uden en sådan ordning ville monopolhandelens ophævelse gøre indbyggerne helt afhængige af fremmed kapital.

En færøsk opsparing måtte i hovedsagen hvile på en ophobning af overskud fra landbrugsproduktionen, og man skulle derfor kunne forvente en vis sammenhæng mellem landbrugsproduktion og opsparing. Da sparekassen var det eneste sted, man kunne få renter for sine penge, skulle denne sammenhæng kunne vise sig i den regionale fordeling af sparekassens indskud. Denne er vist på fig. 14, hvor der ud af den vandrette akse er angivet den samlede værdi (af indmarksjord, udmark og »herligheder«) i markedsbygderne (incl. evt. udflytterbygder) ifølge taksationen 1873, og op ad den lodrette akse opsparingen i bygderne i 1848 (så godt som det nu har været muligt at stedbestemme oplysningerne ud fra sparekassébøgerne samt med hjælp fra slægtskyndige på Færøerne). Tallene er angivet i rigsdaler. Tórshavn er ikke vist. Her var indestående i 1848 4221 rigsdaler eller ca. 15% af det samlede indestående.

Kan der ud af figuren siges noget om landbrugets betydning for kapitalakkumulationen? Er det rimeligt at sammenligne opsparingen med bygdens takserede værdi? Skulle det ikke snarere have været indbyggertallet, eller antallet af erhvervsaktive, eller et udtryk for bygdens produktionsværdi pr. år minus et udtryk for indbyggernes reproduktionsomkostninger?

Faktisk kan det ses af kontiene i sparekassen, at der – foruden af de rige bønder og embedsmænd – også er blevet sparet op af nogle skibsførere samt »faktorer«, handelsbestyrere ved monopolhandelen i Tórshavn, samt ved de 3 handelsfilialer, der var blevet oprettet i 1838 i Klaksvik, Tvøroyri og Vestmanna.

Fig. 14. Sammenhængen mellem bygdernes produktionsevne (skattemæssige værdi) og indestående i Tórshavn Sparekasse 1848.

Fra kongelig til privat monopolhandel

Der blev indført frihandel på Island i 1786; og faktisk skulle det også have været indført på Færøerne i 1796. Men det trak ud, primært fordi monopolhandelen var en god forretning, som de danske embedsmænd på øerne havde interesse i at fastholde. De fik deres del af kagen. Men et af deres vægtigste argumenter mod ophævelsen var faren for et nyt monopol, der ikke engang var forpligtet til at sikre vareforsyningen, hvilket det gamle monopol dog trods alt var.

En af de rige præster pegede således på faren for »at den eller de af de Handlende, der var i stand til at undvære Fordeelen af sin Capital for en Tid, ved at undersøge andre, kunne bortfiere disse, og tilvende sig en Arbitrær (dvs. tilfældig) Eene-Handel«. En amtmand anførte, at »Vel vilde det ventelig ikke mangle paa Handlere og Speculantere nok, i det første Aar, men den liden Afsætning af Vare vilde snart i de paafølgende bortfiere de fleste, saa altsaa den nødvendige Concurrence, uden hvilken Frihandelen vilde udarte til monopolistisk Handel snart vilde tabes.«

Da handelen blev givet fri i 1856, var det stadig de færreste på Færøerne, der havde mulighed for at investere i handel eller produktiv virksomhed.

Handelen i Tórshavn og de 3 filialer blev solgt til 5 firmaer, hvoraf 3 var danske, 1 var tysk, mens kun 1 havde delvis færøsk kapital bag sig. Nemlig M. C. Restorff, i hvis forretning den rige kongsbonde P. H. Poulsen fra Kirkjubøur skød et efter datidens forhold ganske stort beløb ind.

Disse firmaer etablerede sig ret hurtigt med filialer i byggerne, der delvist blev »delt« mellem firmaerne.

I sidste halvdel af århundredet forsøgte også andre firmaer at etablere sig, men kun få fik nogen større betydning. Det vigtigste af disse var J. Mortensen, en faktor fra Klaksvig, der allerede før monopolhandelens ophævelse havde sparet en del op. Han slog sig ned i Tvøroyri, og financerede sin virksomhed lokalt på Færøerne ligesom Restorff gennem bankvirksomhed. Foretaget voksede stærkt så det omkring 1885 kunne indtage en førerstilling sammen med Restorff og 2 andre firmaer. Tilsammen dækkede disse 4 firmaer op mod 90% af al handel på Færøerne.

Handelen svarede i princippet til monopolhandelens. Man købte uld, uldprodukter, saltfisk og klipfisk, og solgte korn og andre importerede varer.

I byggerne overtog købmanden efterhånden den magt, som de større bønder tidligere havde haft. Det var købmanden, der forsynede indbyggerne med dagligvarer, oftest på kredit, mod at disse leverede f.eks. uldtrøjer eller fisk til handelen. Med udviklingen af skibsfiskeriet blev deres magt endnu større, idet de ikke blot ejede skibene, men også leverede proviant til såvel skibsbesætning, som til de berørte familier

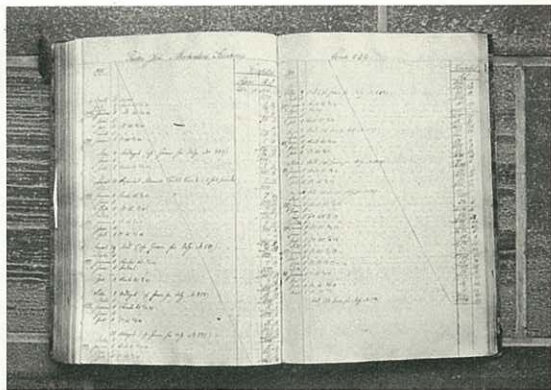

Fig. 15. J. Mortensens konto 1843-1856. Kontoen viser, at Mortensen i 1843 havde et indestående på ca. 500 rigsdaler, at han i 1847 satte 500 ind, i 1850 yderligere 600, så der i 1858 stod 1800 rigsdaler. Derefter trak han dem snart ud i forbindelse med sin egen etablering. Det samme gjorde de fleste andre større kontohavere, dels fordi de selv investerede, dels fordi renten, der kunne opnås ved at låne penge til handelshusene, var højere, som regel 6%, mod de 3% som sparekassen ydede (dog senere 4%).

på land, som forskud på løn under sommerhalvårets lange fisketure.

Af f.eks. J. Mortensens regnskaber kan man se, at fortjenesten lå på de importerede varer, ikke på eksporten (af først og fremmest klipfisk). Når der derfor i slutningen af 1880'erne dukkede ganske mange nye firmaer op, kan dette næppe ses som et udtryk for, at monopolhandelen nu virkelig var afløst af fri konkurrence. Tværtimod kan disse firmaer, der i alt kun dækkede nogle få procent af handelen, nok sammenlignes med de små lavprisselskaber indenfor oliebranchen i dag. Nok kunne de leve af de gode avancer på importerede varer, men de kunne ikke komme rigtig ind på markedet, fordi de store handelshuse ganske dominerede det økonomiske liv og havde byggebefolkningen knyttet økonomisk tæt til sig.

Efter århundredskiftet udvidedes markedet dog i en grad, så de store handelshuse ikke generelt kunne holde deres monopolstilling, bl.a. i forbindelse med, at egentlig forarbejdningsvirksomhed fik stadig større betydning i forhold til »handelskapitalen«. Samtidig »åd« de sig ind på hinanden, så J. Mortensen var det afgjort største foretagende omkring 1. verdenskrig. Billedet bliver herefter mere kompliceret. Under krisen i 30'erne krakkede således en del firmaer, bl.a. J. Mortensen og M. C. Restorff, mens andre, herunder grene fra disse familier, voksede sig større. □